

O'SMIRLARDA KASB TANLASH MOTIVATSIYASI SHAKLLANISHINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK TAMOYILLARI

Ilmiy rahbar: Sh.R.Baratov

Psixologiya fanlari doktor, professor. Buxoro Davlat Universiteti

Abdullayev Shahzodjon Zokirjonovich

Buxoro Davlat Universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6298892>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlar, xususan maktab bitiruvchilari va kasb tanlash yoshidagi yoshlarning ushbu tanlov jarayonidagi yuzaga keladigan muammolari va ularning kasbiy psixologiya fani yordamida echis masalalari tahlil qilingan va ushbu masalaning psixologik tamoillariga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kasb, qiziqish, motiv, tanlov moyillik, faoliyat, optatsiya, adept, adaptant, internal, Kudryavtsev, Klimov.

KIRISH

Har bir insonning kasbiy shakllanishi va mutaxassis sifatida kamolga etishini uning hayot yo'lidan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Psixologik manbalar va adabiyotlarda ta'kidlab o'tilganidek, kishining kasbiy shakllanishi butun hayoti davomida kechadigan jarayon bo'lib uning yoshiga hamda shaxsining taraqqiyotiga mos holda boradi. Kasbiy faoliyat sohasidagi muvaffaqiyat va mataxassisining mahorat darajasiga erishish sur'ati uning kasb tanlash motivlari bilan o'zaro aloqadordir.¹

Inson bolasi voyaga etgach o'z qiziqish va qobiliyatlariga ko'ra biror kasb yoki hunarni tanlaydi. Har bir inson hayotida kasbiy faoliyat muhim ahamiyatga ega. Chunki, kasbiy faoliyat uzoq vaqt davomida inson hayotining ajralmas qismiga aylanib qoladi. Psixologik tadqiqotlarning natijasiga ko'ra ham odamlarning salomatligi hamda o'zini baxtli his etish darajasi uning tanlagan kasbi bilan uzviy bog'liq ekan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mavzuga oida o'zbek va xorijiy olimlarning ko'plab ilmiy ish va tadqiqotlari olib borilgan bo'lib, jumladan ular orasida o'smirlar, umuman olganda ish qobiliyatiga ega shaxslar kasbiy tanlovida texnik qobiliyatlar testi muhim o'rin egallaydi. Texnik qobiliyatlar deganda murakkab intellektual qobiliyatlar tushuniladi. Bu qobiliyatlar o'z ichiga keng tasavvurlar, texnik salohiyat va sensomotor malakalarini qamrab oladi. Texnik qobiliyatlar testi injenerlar, mexaniklarni kasbiy tanlovida keng doirada qo'llaniladi. Bu borada A.A.Beknet va Minnesotski testlari keng tarqalgan.

Maxsus qobiliyatlarning so'nggi guruhiga A.Anastazi kasbiylashgan qobiliyatlarni kiritadi. Ularni o'lchash uchun tuzilgan testlar faoliyatning ma'lum kasb sohasida shakllantiriladi. AQShda Minnisota shtatida konselariya testi keng ommalashgan bo'lib, tartibni qabul qilish tezligi, ishbilarmonlik atamalar ro'yxatini bilishi, eshitishi, xabardorlik, savodxonlik chiroyli nutqqa egalik kabi qobiliyatlarni aniqlab beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

¹ Haydarov F. Xalilova N. Kasb psixologiyasi T. 2010.

Kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan o'quvchilar oldida ishga joylashish muammosi paydo bo'ladi. Kishilarning individual-psixologik xususiyat-larini kasb talablari bo'yicha kasbiy tayyorgarligiga mosligini aniqlash uchun qator mutaxassisliklar bo'yicha kasbiy tanlov o'tkaziladi. Uning bajarilishi bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi ya'ni unga ko'ra kasbning normativ tavsiflarini belgilab olish psixologik xususiyat va sifatlarini aniqlash lozim. Psixologiya fanida kasbiy shakllanish jarayonini davrlashtirishning bir necha variantlari ishlab chiqilgan. T.V. Kudryavtsev shaxsning kasbga munosabati va faoliyatni bajarish darajasi mezoniga ko'ra, kasbiy shakllanishning quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatgan:²

- 1) kasbiy moyillikning paydo bo'lishi;
- 2) kasbiy ta'lim va kasbiy faoliyatiga tayyorgarlik ko'rish;
- 3) kasbiy faoliyatga kirishish, jamoada o'z o'rnini toppishga intilish;
- 4) kasbiy mehnatda shaxsning o'zini to'liq namoyon etishi.

E. A. Klimov insonni mehnat sub'ekti sifatida talqin etib kasbiy yo'nalgan davrlashtirishni quyidagicha asoslab bergan:

1. O'yindan oldingi bosqich (4 yoshgacha bo'lgan davr)-kishining keying rivojlanishi va mehnatga kirishuvi uchun asos bo'lgan idrok qilish vazifalarini o'zlashtirish;
2. O'yin bosqichi (5-8 yosh)-inson faoliyatining "asosiy mazmuni"ni o'zlashtirish;
3. O'quv faoliyatini o'zlashtirish bosqichi (8-12 yosh)-faoliyatni rejalashtirish, o'zini-o'zi nazorat va taxlil qilish;
4. Optatsiya bosqichi (12-17 yosh)-kasb-hunar ta'limi muassasalarida kasb tanlash davr;
5. Adept bosqichi (17-20 yosh)-tanlangan ixtisoslik bo'yicha kasbiy tayyorgarlik;
6. Adaptant bosqichi (20-23 yosh)-kasbning ichiga kirish va unga ko'nikish;
7. Internal bosqich (23-26 yosh)-kasbiy tajriba to'plash;
8. Kasbiy mahorat bosqichi-mehnat faoliyatini malakali bajarish;
9. Obro'-e'tibor bosqichi mutaxassis tomonidan yuqori malakani o'zlashtirish;
10. Ustozlik bosqichi-mutaxassis tomonidan kasbiy tajribani shogirdlarga berish, o'z maktabini yaratish.

NATIJALAR

Yuqoridagi masala yuzasida olib borilgan tahlillar natijasida shunday fikrga kelindiki, kasb tanlash inson uchun muhim muammolardan biridir. Qiziqish va moyillik faoliyat jarayonida shakllanadi va o'zgarib boradi. Kasb tanlash arafasida turgan inson shaxsining mazkur sohadagi qanchalik mos ekanligi faqatgina ushbu faoliyat jarayonidagina aniqlanadi. Ushbu mavzuga ilmiy yondashish asnosida kasbiy psixologiya fanining tarkibiy qismlari va manbalari ham o'rganib chiqildi³.

Kasbiy psixologiyaning asosiy konseptual qoidalari quyidagi jadvalda aks ettirilgan.⁴

1-jadval

Asosiy tushunchalar	Konseptual qoidalari
Kasbiy shakllanish	Kasbiy shakllanish–bu shaxsning kasb tanlash jarayonidagi kasbiy ta'limga tayyorlanish, shuningdek

² Кудрявцев Т. В. Психология профессионального обучения и воспитания. М.,1997.

³ <https://www.google.com/search>. Климов Е. А. Как выбрать профессию. М.: Провещение, 1990.

⁴ Haydarov F. Xalilova N. Kasb psixologiyasi T. 2010. 55-b

	kasbiy faoliyat jarayonidagi rivojlanish hisoblanadi .
Kasbiy shakllanish bosqichlari	Kasbiy shakllanish-getroxron jarayon bo'lib, ayrim paytlarda pasayish va sakrash xususiyatiga ega. Individing shaxsiy va kasbiy rivojlanish omillarining o'zaro aloqalariga ko'ra kelishmovchilik va inqirozlar kiritiladi. Bu individual to'laonli jarayonini ijtimoiy vaziyat va asosiy faoliyat bilan bog'liq bosqichlarga ajratish mumkin. Ular sirasiga kasbiy tayyorgarlik, kasbiy adaptatsiya, birlamchi va ikkilamchi professionalizatsiya va kasbiy mahoratlar kiradi.
Kasbiy shakllanish turlari	Kasbiy shakllanish yo'li va tezligi bir guruh omillar bilan belgilanadi. Ularga yosh, individual-psixologik, kasbiy texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy omillarni kiritish mumkin.
Kasbiy rivojlanish	Kasbiy rivojlanish – bu yo'nalish salohiyat va muhim kasbiy sifatlarning boyib borishi, mehnat faoliyati samaradorligini oshirib borish bilan belgilanadi.
Kasbiy shakllanishining psixologik jihati .	Shaxsning kasbiy rivojlanish va kasbiy jihatidan o'zini topa olish uchun o'z ustida ishlashi va turli masalalarni hal qilish uchun bor kuchini sarflash, shart-sharoitlar hamda imkoniyatlar yaratish, kasbiy va shaxsiy rivojlanishdagi destruktiv an'analarni o'zlashtirishda kishilarga psixologik madad va yordam ko'rsatish.
Kasbiy jihatdan o'zini anglash	Insonning kasbni psixologik imkoniyatlarini kasbiy faoliyat mazmuni va talablari bilan bo'lgan jihatlarini mustaqil anglab olishi, shuningdek ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatda bajarila-digan ishidan ma'no topishi.
Kasbiy jihatdan o'zini asray olish.	Inson shaxsiga yo'naltirilgan mahsuldor kasbiy faoliyatda doimiy o'zini-o'zi o'zgartirib turishi, tayyorgarligi va kasbiy imkoniyatini o'zini ruyobga chiqarishi, kasbiy hayotini boshqara olishi, kasbiy rivojlanish va lavozimda ko'tarilishdagi destruktiv vaziyatlarni engib o'tish bilan bog'liqdir .
Professionalizatsiyalashuv destruksiyalari	Professionalizatsiya jarayonidagi miqdor va sifat o'zgarishlar, shaxsning rivojlanishi va deformatsiyasi bilan kuzatiladi.
Kasbiy o'zini-o'zi faollashtirish	Shaxsning kuchini faollashtirish yo'li bilan kasbiy rivojlanishni tezlashtirish, normadan ortiq kasbiy faoliyatni namoyon etish, shuningdek turli xil psixotexnologiyalarda qatnashish va boshqalar.
Kasbiy ijtimoiylashuv	Kasbga kirib borish va uni egallashda kasbning ijtimoiylashuvi kuzatiladi; ya'ni, kasbiy ta'rifikatsiyada o'z o'rnini topish, kasbiy imkoniyatini ishlab chiqish, kasbiy identifikatsiyani shakllantirish.

XULOSA VA MUNOZARA

Bir so'z bilan aytganda shaxsda kasbiy o'zligini anglash shakllanishini kasbiy mahoratning vujudga kelishidagi asosiy mezonlardan biri sifatida ham bir nechta bosqichlarni ajratish mumkin:

- ✓ Kasblar olami haqidagi aniq-ko'rgazmali tasavvurlarning paydo bo'lishi davri. Bu davr 2,5-3 yoshdan boshlanib 10-12 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Taraqqiyot davomida bolaning ongida kasblar olami haqidagi turli-tuman tasavvurlar shakllanib boradi. Boshlang'ich ta'limda esa etakchi o'quv-biluv faoliyatida o'quvchining kasblar haqidagi tasavvuri yanada kengayib boradi.
- ✓ O'zini kasbiy bilish davri. Ko'plab kasblar haqidagi tasavvurlarni o'zlashtirib olgach, o'quvchi ularni u yoki bu shaklda qo'llay olishi kerak. Kasblar haqida etarli bilim, ko'nikma va tayyorgarlikka ega bo'lmaganlari sababli ba'zi o'quvchilar o'zlarini biror kasbiy sohada namoyon eta olmaydilar. Biroq ularda yangi etakchi faoliyat tengdoshlari bilan muloqot jarayonida o'zini bilishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchli namoyon bo'ladi.
- ✓ O'zini kasbiy aniqlash davri. Ushbu bosqichda kasbiy o'zlikni anglash yakunlanadi. Bu davr maktabni tugatgandan keyin ham davom etishi mumkin. O'quvchida kasbni o'rganishning aniq yo'nalishi, barqaror qiziqishlar, kasbning talablariga mos bo'lgan shaxs xususiyatlarining shakllanishi kuzatiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Кудрявцев Т. В. Психология профессионального обучения и воспитания. М., 2000.
2. Karimjan Abduraximovich Mutalov, Movluda Karimjonovna Gulmatova "O'quvchilarni kasbga yo'naltirishning dolzarbligi" Pedagogical Education Cluster: Problems and Solutions Jurnal. 2022. 2-b
3. Haydarov F. Xalilova N. Kasb psixologiyasi T. 2010. 55-b
4. <https://www.google.com/search>. Климов Е. А. Как выбрать профессию. М.: Провещение, 1990.
5. Cyberleninka.ru, fayllar.org, arxiv.uz